

Fic, Karel

[Leksičny atlas belaruskich narodnych havorak. I., Raslinny i žyvjolny svet]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1995, vol. 44, iss. A43, pp. 159-162

ISBN 80-210-1192-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101026>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ústrednou a najobsiahlejšou časťou diela je *Systematický prehľad členitosti zvukových a gramatických javov v slovenských nárečiach* a *Územné členenie slovenských nárečí*. V prvej časti autor veľmi prehľadne zoradil a zemepisne vymedzil spolu s príslušným diachronickým komentárom jednotlivé fonologické a morfológické javy typické pre slovenské nárečia, v druhej časti podal podrobnú charakteristiku každého z jednotlivých dialektov. Prídŕža sa trichotomického územného delenia, ktoré už naznačil prof. V. Vážný, ale ďalej ho člení z typologického hľadiska na menšie celky. V rámci stredoslovenských nárečí vymedzuje osobitne severnú a južnú skupinu, pri západoslovenských – severnú, juhovýchodnú (ponitriansku) a juhozápadnú, a napokon na východnom Slovensku vyčleňuje západnú, strednú a východnú skupinu východoslovenských nárečí. Pri takomto rozčlenení vždy najprv podrobne charakterizuje skupinu ako celok, zatým jednotlivé lokálne dialekty s popisom príslušných izoglos a konkrétnou ukázkou znenia v podobe súvislého textu, čo je veľmi inštruktívne. K prvej časti monografie pridáva autor ešte jeden menší celok pod názvom *Slovenská dialektológia*, v ktorom zhodnocuje svoje poznatky a skúsenosti z výskumu slovenských menšín žijúcich v zahraničí. Podrobne informuje čitateľa o stave a znení príslušných nárečových prejavov slovenských obyvateľov žijúcich v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku, Bulharsku a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Upozorňuje podrobne i na práce lingvistov, ktorí sa výskumu týchto oblastí venovali.

Druhá samostatná časť monografie má názov *Prehľad názorov o výskume nárečových areálov*. V nej autor podrobne informuje o jazykovej situácii a stave výskumu na slovensko-poľskom, slovensko-ukrajinskom a ukrajinsko-slovenskom jazykovom pomedzí. Svoje pozorovania a postrehy dopĺňa poznatkami aj iných autorov, ktorých diela a ich bibliografické údaje uvádza, podobne ako pri predchádzajúcej časti, v závere.

Napokon poslednú časť tvorí neveľká príloha pod názvom *Novšie úsilia vo výskume slovenských nárečí*. Tu sa autor zamýšľa nad perspektívami a možnosťami ďalšieho spracovania slovenských nárečí. Hodnotí prácu a závažné diela minulých i súčasných dialektológov, zaujíma k nim stanovisko a cituje ich na záver v bibliografickej prílohe. Pozornosť osobitne venuje i popisu nárečovej rozdielencovanosti v oblasti tvorenia slov, slovnej zásoby a syntaxe, ktoré neboli zahrnuté do popisu v centrálnej časti tejto monografie a napokon ani v prvých dvoch dieloch atlasu. Podáva podrobný prehľad doteraz vykonanej práce v týchto oblastiach jazyka, hodnotí existujúce monografie i záslužnú prácu svojich spolupracovníkov – autorov ďalších dvoch dielov nárečového atlasu (Buffa, F.: *Atlas slovenského jazyka III, tvorenie slov*. Textová časť 1978, mapová časť 1981 a Habovštiak, A.: *Atlas slovenského jazyka IV, slovná zásoba*. Bratislava 1984). Prílohu *Slovenskej dialektológie* tvoria podrobný register a 37 máp s izoglosami výrazných fonologických a morfológických javov v slovenských nárečiach.

Na záver treba ešte dodať toľko, že *Slovenská dialektológia* napriek tomu, že je dielom už zo staršieho obdobia, ne stráca dodnes na význame. Je zavŕšením celoživotného diela prof. Štolca (1908 – 1981). Pre jej prehľadné usporiadanie bohatých informácií z oblasti slovenských nárečí, pre jej inštruktívny charakter a syntetizujúce podanie bola monografia *Slovenská dialektológia* schválená Katedrou slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave ako vysokoškolská príručka pre študentov slovakistiky. K tomuto konštatovaniu treba ešte pridať, že nebude slúžiť ako zdroj bohatých informácií iba slovakistom, ale i bohemistom a všetkým slavistom doma i v zahraničí.

Jarmila Bartáková

Leksičný atlas belaruských narodných hovorak I. Raslinny i žyvjolny svet. Minsk 1993, s. 160 + 368 (+19) map

Dialektologie patří mezi ty lingvistické disciplíny, které v Bělorusku po r. 1945 zaznamenaly mimořádný rozvoj. Výsledkem velkoryse pojatého výzkumu běloruského národního jazyka metodou jazykového zeměpisu je nejen zachycení hláskoslovných a tvaroslovných diferencí běloruských dialektů, ale také hlubší poznání nářeční slovní zásoby.

Lexikální atlas běloruských nářečí snažení běloruských dialektologů o podrobné zaznamenání slovníkového bohatství jejich národního jazyka nejen prohlubuje, ale v jistém smyslu i završuje. Navazuje na již vydaný Dyjaktalagičny atlas belaruskaj movy (1963), zaměřený především na studium rozdílů hláskových, i na publikaci Lingvistyčnaja heohrafija i hrupouka belaruskich havorak (1969), která je zobecněním tohoto atlasu. Je též pokračováním řady regionálních nářečních slovníků, z nichž je nutno připomenout dva nejrozsáhlejší (oba pětisvazkové): Slounik belaruskich havorak paunočna-zachodňaj Belarusi a jaje pagraničča (1979-1986) a Turauski slounik (1982-1987).

Lexikální atlas je koncipován jako rozsáhlé dílo o pěti svazcích. Jeho první díl postihuje výrazivo z okruhu pojmenování rostlin a živočichů, tedy skupinu názvů, jež patří ve slovní zásobě k nejstarším a nejzajímavějším.

Sběr materiálů pro tento atlas, prováděný podle zvláštního dotazníku (Instrukcyja na zbiranňu materijalav dlja skladanňa ablasnych slounikav belaruskaj movy I-III. Minsk 1959, 1960, 1966), se uskutečnil v letech 1971-1985. V té době též probíhal terénní výzkum pro Slovanský jazykový atlas (dále SJA) a materiál z tohoto výzkumu (uskutečňovaného víceméně za týchž podmínek) byl při sestavování atlasu běloruského národního lexika rovněž použit.

Dotazník, vycházející také ze zkušeností z přípravy dotazníku SJA a ze sběrů pro regionální slovníky, obsahuje celkem 3972 položek, jež jsou uspořádány do 56 tematických okruhů. Vedle otázek (formulovaných v konkrétním kontextu) zjišťujících nářeční název pro určitou věc jsou zde též zařazeny otázky zaměřené na postižení odlišností sémantických stejně tak jako na zachycení rozdílů slovotvorných i akcentologických, připojen je i menší oddíl sledující difference morfolo- gické.

Síť atlasu tvoří na mapě vlastních 149 bodů (1-142 a sedm dodatečně přidaných bodů s indexem *a*) a 67 bodů sítě SJA označených čísly 1-67 s indexem *A*. Body s indexem *A* mnohdy nahrazují nedostatek materiálu v bodech základní sítě, popř. se užívají v případech, kdy je použit materiál ze sběru pro SJA. Jen na menším počtu map jsou společně zaznamenány údaje ze všech 216 bodů. Ve srovnání s naším Českým jazykovým atlasem (dále ČJA) je síť běloruského atlasu asi dvakrát řidší, jednotlivé body jsou od sebe vzdáleny 30-40 km (v ČJA maximálně 20 km), jeden bod tedy reprezentuje území o rozloze kolem 1600 km² (na síti pro SJA dokonce 3600 km²). Podle našeho soudu je tato síť dosti řídká. Srovnajme např. poměr sítě ČJA a SJA na území Česka a Běloruska: u nás činí poměr bodů obou sítí zhruba 420:33, v Bělorusku 149:67. Můžeme předpokládat (a opravňují nás k tomu zkušenosti z našeho prostředí), že zejména některé sporadicky se vyskytující dialektismy nemusely být při takovýchto výkumech zjištěny vůbec, popř. zjištěné ojedinělé výrazy jsou vlastně nedokonale zachycené mikroareály.

V atlase se tedy setkáváme s několika typy map. Buď je situace zobrazena na základní atlasové síti 149 bodů (např. mapa č. 76 *pašča zvera* 'zvlřecí tlama'), nebo na síti 216 bodů, tedy s připojením běloruské sítě SJA (např. mapa č. 342 *vuž* 'užovka'), popř. na síti, která vzniká využitím částí obou sítí (např. mapa č. 348 *apalouk* 'pulec'). Tento třetí typ map má různé varianty (podle bodů, z kterých je materiál využíván). A konečně se v atlase objevují i mapy zaznamenávající jevy pouze na síti 67 bodů SJA. Některé z nich se v podstatě shodují s mapami publikovanými v SJA, např. mapa č. 84 *lisa* 'liška'. I když typ kombinování sítí tohoto druhu nebývá v atlasových pracích obvyklý, nelze tento způsob v principu odmítat, protože přispívá k zřetelnějšímu zobrazení skutečnosti, tj. dokonalejší registraci teritoriálního rozšíření jednotlivých pojmenování.

Pro jazykovězeměpisnou metodu je důležitý způsob získávání materiálů; ani v tomto případě nemůžeme běloruským dialektologům nic podstatného vytýkat.

Co se týče formátu map, jsou užity dva typy: jednak mapy v měřítku 1: 3 000 000, jednak v měřítku 1:5 000 000 (ty především pro síť SJA nebo pro jednodušší jazykovou situaci). Mapy menšího měřítka jsou prostě zmenšeniny map většího formátu, mají tedy i menší znaky, což někdy vyvolává obtíže při čtení map, zejména těch, na nichž jsou zobrazeny difference jenom vnitřním členěním znaků (srov. mapu č. 142 *jelnik* 'mladá jedle').

Nedostatkem mapového zobrazení je nevýrazný kontrast mezi základní barvou podkladové mapy (ta je tmavě šedomodrá) a znaky vyjadřujícími jazykové skutečnosti (ty jsou provedeny černým tiskem). Čtení map značně ztěžuje hustá síť řek a vodních nádrží a také administrativní hranice.

Některé mapy jsou proto bohužel velmi nepřehledné a téměř ztrácejí smysl, poněvadž zaznamenané jevy na nich lze vizuálně sledovat jen velice obtížně.

Jazyková situace je zásadně vyjadřována figurálními znaky. lineární znaky se objevují řídce, někdy jsou omezeny na mimojazykové informace (nedostatek termínů apod.). Jen ojediněle je užito diakritických znamének vně znaků, např. na mapě č. 101 *pjatka jajca* 'tupý konec vejce' pro hláskoslovnou diferenci *pučka x puška*; někdy dokonce se jimi vyjadřují rozdíly slovotvorné, např. na mapě č. 161 *jilmr: jilma x jilmína x jilmak x jilmiň*. Pojmenování objevující se jen v jedné lokalitě jsou zaznamenávána na všech mapách společným znakem – hvězdičkou (podobně jako v našem ČJA). Lexikální protiklady jsou vyjadřovány tvary figur, vnitřního členění figur se obvykle využívá pro zobrazení rozdílů nižších plánů (podobně jak v SJA i v ČJA) – tedy rozdílů slovotvorných, popř. morfologických nebo i akcentologických. Tento princip je někdy dodržován i v případech, kdy hlavní protiklad mapy je na nižší úrovni (např. na mapě č. 103 *bjalok* 'bílek', kde je registrován pouze rozdíl morfologický *bjalok x hjalko*). V nečetných případech naopak bylo využito různých figur k vyjádření diferencí hláskových, např. na mapě č. 162 *kļjon* 'javor klen'. Nabízí se otázka, proč sestavovatelé atlasu tak málo sahali k nečleněné prázdné figuře. vždyť' nejčastěji užívaný základní znak – kruh členěný šikmo na čtyři dílky – málo kontrastuje s jinak členěnými figurami. Zdá se, že volba znaků se stala do jisté míry individuální záležitostí jednotlivých autorů map.

Každá mapa je doplněna komentářem. Ten má poměrně jednoduchou stavbu. Obsahuje vedle čísla a názvu mapy pořadí otázky v dotazníku, a to i s kontextem, v jakém byl výraz zřísáván, např. '...Jak se jmenují kousky suchého dřeva používané na podpal?' apod. V případě mapování materiálu z dotazníku SJA se uvádějí – jak je tam běžné – i spisovné podoby v některých slovanšských jazycích. Dále je v komentáři stručně zaznamenáno, co mapa sleduje (a jakým způsobem vyjadřuje), popř. které jevy nejsou katrograficky zpracovávány. V složitějších situacích si komentář všimá i diferencí sémantických a zachycuje různé významové odstíny. Podstatnou částí komentáře je výčet všech mapovaných podob (i variant, které se na mapách nenevidují) i s lokalizací. Komentář je tedy úplným zaznamenáním jazykové situace ve všech bodech a vlastně může i plně mapu nahradit.

Pro poznání historických souvislostí má pro čtenáře význam 19 doprovodných map, na nichž jsou vyjádřeny přírodní podmínky, historický vývoj běloruského teritoria, náboženské poměry, etnografické oblasti a hlavní nářeční zóny. Atlas obsahuje rovněž seznam bodů s údaji o administrativních poměrech a další důležitá fakta, jako jsou např. rok výzkumu v jednotlivých obcích a jména exploračních a informátorů. Připojen je i přehled o rozložení sítě podle okresů, abecední seznam všech registrovaných podob a výběr z literatury. V předmluvě má čtenář možnost seznámit se s historií díla, se způsobem zpracovávání materiálu i s jeho obecnou charakteristikou.

Společným rysem běloruského lexikálního atlasu a našeho ČJA je způsob zápisu nářečních realizací v legendě. Ty jsou zapisovány v podobě, kterou užíváme ve spisovném jazyku, popř. v té, jež je spisovnému jazyku nejbližší. Fonetické varianty jsou pro lexikální atlas většinou irelevantní a mohly by čtení atlasu nad únosnou míru znesnadnit. Autoři svazku tedy od fonetické transkripce ustoupili a nahradili ji tzv. ortografickým zápisem, který především neregistruje zvláštním znakem měkkost souhlásek.

Zmínili jsme se už, že běloruský lexikální atlas je koncipován jako pětisvazkové dílo. První svazek obsahuje 368 map a na nich je zpracováno lexikální bohatství 10 tematických okruhů, týkajících se terminologie z oblasti přírody, rostlinné a živočišné říše. Jsou zde tedy zpracovány pojmenování domácích i divokých zvířat, ptáků, ryb, plazů, brouků a vůbec výrazy, které se k těmto věcněvýznamovým okruhům vztahují, např. názvy částí rostlin a zvířecích těl, různých projevů živočichů a vlastností (např. označení pro koně, který se plaší) apod. Ve srovnání se situací v českých nářečích jsou v běloruských dialektech daleko hojnější difference u názvů ptačtva i rostlin, zvláště u druhů, které jsou spojeny svým způsobem života s vodním prostředím, jež je pro tuto zemi příznačnější. Vedle nejběžnějšího typu map, tj. zachycujících lexikální, popř. slovotvorné rozdíly, objevují se v atlase i mapy zaznamenávající rozšíření pouze některých slov (např. mapa č. 55 *zdrok/strok* 'ovád') nebo mapy sémantické, tedy takové, které registrují význam určitého slova v jednotlivých dialektech (např. mapa č. 56 podávající různý význam slova *hil*).

O významu atlasových prací pro slavistická bádání se zde podrobněji zmiňovat nemusíme. Je nepochybný. V tomto směru je běloruský lexikální atlas dílo mimořádně přínosné už proto, že zmapovává oblast na styku východoslovanské a západoslovanské jazykové skupiny. V neposlední řadě i proto, že Bělorusko je územím nepřetržitého slovanského osídlení už téměř od dob „rozchodu“ Slovanů z jejich pravlasti, která právě do blízkostí těchto míst bývá některými vědci lokalizována.

Lexikální atlas běloruských nářečí bude tedy badateli jistě hojně využíván jako významné materiálové východisko. Z tohoto hlediska je dílem, které požadavky tohoto druhu zcela naplňuje. Na druhé straně však zůstává atlas leccos dlužen běžnému čtenáři, který není speciálně školen. Domníváme se, že bezchybný technický komentář s přesným výčtem mapovaných podob a jejich lokalizací je již dnes pro uživatele atlasu málo. Každopádně by se čtenář v problematice jednotlivých map orientoval lépe, kdyby mu jejich autoři poskytli i zevrubnější informace o původu jednotlivých pojmenování, o jejich vzájemných vztazích, popř. o jiných skutečnostech, jež mohou ovlivňovat pestrost nářečního lexika.

Karel Fic

A. C. Герд – С. А. Аверина – И. В. Азарова – Е. Л. Алексеева: Лексика и словообразование в русской агиографической литературе XVI века. Изд. Петербургского гос. университета, Санкт Петербург 1993, 312 str. (ISBN 5-288-00931-1).

Na petrohradské universitě se začaly od roku 1980 rozvíjet práce na počítačovém zpracování lexika staroruských hagiografických památek, zejména z 15.–17. století. Pracovníci katedry matematické lingvistiky a katedry ruského jazyka sestavili program k přípravě indexů, konkordancí i retrográdních slovníků staroruských a církevněslovanských památek. Výsledkem práce této skupiny je kromě řady článků i publikace *Язык русской агиографии XVI века* (Leningrad 1990, 1992), vyšlá rovněž pod redakcí vedoucího katedry matematické lingvistiky A. S. Gerda.

Recenzovaná práce obsahuje devět kapitol, podávajících slovtvorný popis substantiv, dále obsáhlý index slov a vědecký aparát (zkratky památek a soupis literatury).

Prvních sedm kapitol obsahuje přehled jmenných sufixů ze slovní zásoby hagiografických textů i jiných náboženských památek vypravěčského a výkladového stylu z jednotlivých kulturních center: 1. Moskvy, 2. Pskova, 3. ukrajinských (Kijev, Volyň, Lvov), bulharského centra trnovského (4.) a sofijského (5.), 6. srbského a 7. charvatského (zde jen dvě práce Antona Dalmatina). 8. kapitola podává pro srovnání přehled frekvence jmenných sufixů z památek daleko širšího časového i územního rozsahu, od staroslověnských po české práce Viktorina Kornela ze Všehrd. Konečně 9. kapitola obsahuje souhrn údajů z kapitol 1.–7. a závěry z něho vyplývající.

Přehledy jmenných sufixů v 1.–7. kapitole jsou uspořádány podle jednotné šablony: nejprve se uvádějí sufixy deverbativ, pak sufixální derivace od substantiv, adjektiv, případně číslovek, pak nulové sufixy, prefixace a prefixálně-suffixální derivace. Každý větší slovtvorný oddíl je dále členěn sémanticky na abstrakta, jména živých bytostí, věcí, kolektiva a názvy míst; jejich sled není stabilní, je určený jejich frekvencí. U každého slova se cituje zkratka památky. Významy se uvádějí jen výjimečně, nedají-li se vyvodit ze slovtvorby či liší-li se od současného jazyka. Ačkoliv se v předmluvě ohlašují jako poslední slovtvorný typ složeniny, nejsou v materiálu uváděny, i když se ve zpracovávaných památkách vyskytují (např. *благодѣяние, -словесие* v Žitii Michaila Klopského nebo *добродѣтель* v Žitii Varlaama Chutynskogo).

U jednotlivých slov se uvádí jejich derivační řada, např. u *предоминание*: V (= slovesný derivační základ) + p (prefix) *пред*, *но* + s (sufix) *а* + *ние*. U řady slov by bylo možno derivační řadu upřesnit či uvést jinak. Např. *ястие* (s. 8) je uvedeno jako „V + u + e“, ačkoliv patří níže k slovním se sufixem *-тие* (*битие, житие* apod.), totéž lze říci o *извѣстие* (s. 8, ale i dále). Podobně se na s. 58 slova *зависть, повѣсть, почѣсть* uvádějí jako deverbativa s nulovým sufixem, ačkoliv jde o staré deriváty sloves *завидѣти, повѣдѣти, почистити*, patří tedy do prvního oddílu slovesných derivátů na *-ть*. U sufixu *-ование* se uvádějí i případy, kde je *-ов-* částí kořene, např.